

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Lagen och lydningen

En teori om samvetslig olydnad i offentlig förvaltning

Statsvetenskapliga institutionen
Kandidatuppsats i statsvetenskap HT 2014
Oskar Hultin
Handledare: Henrik Friberg-Fernros
Ord: 11 991

Abstract

I förvaltningen fattas dagligen en mängd beslut som har avgörande konsekvenser för enskilda människors liv, och tjänstemän ställs i olika hög grad inför sådana situationer där de är tvungna att göra etiska överväganden. I vissa fall kan en konflikt uppstå mellan vad tjänstemannen är påbjuden att göra enligt lagen och vad dennes samvete påbjuder. Hur denna konflikt ska lösas har jag försökt att besvara i denna uppsats. Tjänstemäns olydnad sätts i relation till begreppen *samvetsvägran* och *civil olydnad*, som diskuteras av John Rawls (1971) och Kimberley Brownlee (2012a, 2012b, 2013). Genom att använda mig av reflektivt ekvilibrium försöker jag att formulera hållbara principer och villkor för hur tjänstemän bör agera i dessa situationer. Tjänstemän har en grundläggande plikt att följa lag i ett demokratiskt samhälle, särskilt eftersom att de i sin yrkesroll verkställer de politiska beslut som grundar sig på folkviljan. Samtidigt kan det finnas situationer då tjänstemän bör bryta mot lagen av samvetsliga skäl, då så viktiga moraliska värden hotas att denna obstruktion av olika skäl är önskvärd.

Abstract	1
1 Inledning	3
1.1 Förvaltningen och tjänstemännen	3
1.2 Problemformulering	4
1.3 Frågeställningar och syfte	5
2 Teori	6
2.1 Insikt, autonomi och intuition	7
2.2 Olydnadens former	8
2.2.1 Civil olydnad	8
2.2.2 Samvetsvägran	10
2.3 Tjänstemäns olydnad	12
2.4 Rättfärdigandet av och rätten till olydnad	12
2.4.1 Rättfärdigande enligt Rawls	13
2.4.2 Rättfärdigande enligt Brownlee	14
2.4.3 Rätten till olydnad	16
3 Metod	17
3.1 Reflektivt ekvilibrium	18
3.2 Tillämpning	19
4 Analys	19
4.1 Förutsättningar och antaganden	20
4.2 Principer för agerande	20
4.2.1 Extremprinciper	20
4.2.2 Motiv	22
4.2.3 Tillvägagångssätt	24
5 Avslutning	27
6 Källförteckning	29

1 Inledning

Hur bör man agera när lagen tvingar en att handla på ett sätt som man uppfattar som omoraliskt? Om lagen hindrar en från det som ens samvete påbjuder en att göra? I många situationer där människor har ställts inför den här typen av frågor har svaret blivit att ägna sig åt olika former av civil olydnad. Det som jag vill fokusera på i min uppsats är ett mer specifikt problem, men som i någon mån ryms inom ramen för denna bredare frågeställning. När man arbetar som offentliganställd tjänsteman i Sverige är man i sin yrkesroll underställd lag; med regeringsformens (1 kap. 1 §) ord: ”All offentlig makt utgår från folket [... och den] utövas under lagarna”. I olika specifika situationer kan en konflikt uppstå mellan vad ens egen moraliska uppfattning säger att man ska göra, och vad lagen säger att man ska göra. Många, kanske de flesta, av dessa fall är relativt triviala, men ibland kan situationer uppstå där moraliska värden som tjänstemannen uppfattar som okränkbara står emot vad som bör göras enligt lagen. Ett exempel som illustrerar mitt problem är med en tjänsteman på migrationsverket. Tjänstemannen är satt att administrera verkställandet av en avvisning av en asylsökande, som tjänstemannen är övertygad om kommer leda till personen i frågas död. Tjänstemannen har ett ärende att hantera där en person ska avvisas i enlighet med prejudikat från domstolar, men handläggaren är samtidigt övertygad om att personens liv är i fara om den avvisas. Här står ett moraliskt värde, det om att inte en oskyldig människa dödas, mot tjänstemannens plikt att handla i enlighet med lag. Hur bör tjänstemannen agera i det här fallet, när dessa värden står emot varandra? Den frågan ska jag försöka besvara i denna uppsats.

1.1 Förvaltningen och tjänstemännen

Den offentliga förvaltningen¹ är, med Lennart Lundquists (2014) ord ”all den organisation som bereder och verkställer statsmakternas (regeringens och riksdagens) beslut”. Således har förvaltningen två syften, som båda är i relation till politiker – dels att förse politiker med information och kunskap för att de ska kunna fatta beslut, och sedan för att verkställa de beslut som politikerna fattar (Fig. 1). I verkställandedet har dock ofta förvaltningen stort inflytande över hur besluten ska gå till.

Figur 1. Förvaltningen i förhållande till politiker.

¹ Jag använder omväxlande begreppen (offentlig) förvaltning, byråkrati och i viss mån statsapparat med samma betydelse.

Förvaltningens uppgifter utförs av tjänstemän. Med *tjänstemän*² menar jag just personer som är anställda i den offentliga sektorn, och begreppet ska inte sammanblandas med den uppdelningen som finns mellan å ena sidan arbetare och å andra sidan tjänstemän. Det finns så många titlar och yrkesroller att det inte är möjligt att göra en uppräkningslista, men gemensamt för samtliga tjänstemän är att de står i demokratins tjänst som utövare av ett arbete (eller ämbete) i den offentliga sektorn. Deras arbete beror på politiskt beslutsfattande, som i förlängningen är tänkt att spegla folkviljan. Därför kan man påstå att tjänstemän är de som i sitt arbete ska *förverkliga folkviljan*. Tjänstemännen är i olika mån styrda av lagar, regler och förordningar, beroende på sitt yrke. Exempelvis en läkare har mycket stort professionellt handlingsutrymme, på grund av den specifika expertisen som en läkare besitter – det är knappast meningsfullt att politiker ägnar sig åt mer än att övergripande styra arbetet, lägga budget för sjukvård etc. En annan kontrasterande situation är för en tjänsteman på försäkringskassan som implementerar regler om sjukförsäkringens borte tidsgräns, där politiker sätter exakta gränser och riktlinjer.

1.2 Problemformulering

Tjänstemän är som nämnt styrda av precisa lagar i olika stor mån, men är samtliga underställda den politiska makten. I vissa statsvetenskapliga förvaltningsmodeller, som illustrerat i figur 1, kontrasteras tjänstemän med politiker. Politiker fattar besluten, tjänstemän ska lyda och verkställa efter sin förmåga och sakkunskap. I många fall är tjänstemännen inte styrda av lag på det viset som tjänstemannen på försäkringskassan är, utan deras agerande styrs snarare av sådana saker som överordnade, direktiv eller praxis. För min frågeställnings skull är det en viss skillnad på att som tjänsteman å ena sidan inte lyda lagen, vilket är en direkt viljeyttring från riksdagens politiker, och å andra sidan att inte lyda direktiv eller praxis. Dock finns det också många likheter, och för att en handling ska vara en olydnadshandling måste den inte nödvändigtvis inkludera ett lagbrott. De regler och den praxis som uppstår i förvaltningen bör i många fall gå att härleda till lagar och liknande, och kan i många fall grunda sig på en motsvarande viljeyttring av politiker som exempelvis genom myndighetsinstruktion eller regleringsbrev. När jag hädanefter talar om tjänstemäns olydnad, eller tjänstemäns brott mot lagen, menar jag (om inte uttryckligen definierat på annat sätt) även detta i utökad form – vägran att agera som man är påbjuden av lag, praxis eller överordnades instruktioner – som är tänkt att spegla folkviljan uttryckt genom politiska beslut.

Den situation som jag hittills har beskrivit innefattar en tjänsteman, ställd inför ett moraliskt dilemma där två olika relationer är i fokus –

² Även här används omväxlande begrepp som tjänsteman, ämbetsman, byråkrat med samma betydelse.

tjänstemannen och dennes moral samt tjänstemannen och lagar eller direktiv. Hur detta dilemma låter sig lösas är inte helt självklart. Ett exempel på en enkel struktur för hur dessa konflikter ska lösas är Max Webers (1917) idé om etisk neutralitet. Tjänstemannen ägnar sig då inte åt ”oberoende etisk bedömning utan tjänar organisationen [... som] i sin tur tjänar samhället” (Lundquist 1988:50). Samtidigt kan det finnas starka skäl för tjänstemannen att agera i enlighet med sitt samvete, både ur den enskilde tjänstemannens perspektiv och för själva förvaltningens skull. För det första är tjänstemannen en individ som själv deliberativt fattar beslut om hur denne ska handla, och i moraliskt komplicerade situationer fungerar samvetet som en ”inre domstol” som ger vägledning i hur man ska agera på ett etiskt hållbart sätt (Wood 2009). För förvaltningen och det omgivande samhällets skull kan tjänstemannens samvetsliga olydnad till exempel hindra att verkställa felaktiga beslut, vars konsekvenser inte hade blivit som de i grunden var avsedda. Dessutom är de situationer som tjänstemän står inför som nämnt så många olika att det i en del av dem krävs deliberation från tjänstemannen, och att denne då har förmåga till att göra ett etiskt övervägande som tjänstemannen agerar i enlighet med kan vara av stort värde.

Som tidigare nämnt hindrar tjänstemannen i förlängningen folkviljans förverkligande om denne inte lyder lagen. Mot bakgrund av den beskrivningen är ett beslut av en tjänsteman att inte lyda lagen å andra sidan något som är djupt problematiskt i ett demokratiskt samhälle. Det behöver inte nödvändigtvis vara systemhotande med olydnad från en enskild tjänsteman i enskilda fall, men ett sluttande plan-argument är lätt att urskilja: Om det tolereras att tjänstemän låter bli att lyda varenda lag som de uppfattar som felaktig, orättvis eller omoralisk kan förvaltningen snabbt bli lamslagen, och det politiska beslutsfattandet meningslöst. Medborgerlig olydnad å andra sidan kan också på liknande vis hota verkställandet av folkviljan, men det är inte ett motstånd *inifrån* själva förvaltningen. På så vis är den här situationen speciell då det i någon mån handlar om att en del av statsapparaten gör uppror mot en annan del, och grunderna på vilka olydnaden kan rättfärdigas kan mycket väl skilja sig åt beroende på om de utförs av medborgare eller tjänstemän.

1.3 Frågeställningar och syfte

Med den inledningen och de definitionerna vill jag här precisera vilka frågor jag ämnar besvara i uppsatsen:

Under vilka omständigheter bör tjänstemän följa sitt samvete istället för lagen, när dessa står i konflikt med varandra?

Vilka hållbara principer finns för hur tjänstemän bör agera när moral står i konflikt med lag?

Dessa två frågor är inte menade som två separata frågeställningar med separata tillvägagångssätt för att försöka besvara dem, utan är snarast ett förtydligande; jag vill försöka formulera principer för hur tjänstemän ska agera, grundat på en diskussion om under vilka omständigheter tjänstemän ska följa lag eller moral. Denna frågeställning är explicit normativ till sin karaktär, och målet är att försöka hitta det *bästa* svaret bland ett flertal konkurrerande svar.

Syftet med uppsatsen blir följaktligen att försöka lösa en konflikt mellan två värden – å ena sidan att tjänstemän gör som de är ålagda av politiker för att det demokratiska maktutövandet ska fungera och å andra sidan att de följer sin samvetsliga övertygelse för att skydda viktiga moraliska värden.

2 Teori

Den forskningsfråga som jag ställer har framför allt studerats antingen i specifika situationer (framför allt inom sjukvårdsetik, exv Childress 1985), eller inom fält angränsande till statsvetenskapen. I byråkratiforskningen har tjänstemäns agerande, även med fokus på etiken, studerats i ett flertal sammanhang och vid ett flertal tidpunkter, men då ur ett empiriskt perspektiv (Frederickson 1993). När det gäller empirisk forskning använder jag mig framför allt av Lennart Lundquists *Byråkratisk etik* (1988) som beskriver olika etiska överväganden som tjänstemän ställs inför. Efter andra världskriget finns även en forskningstradition som fokuserar på hur byråkratin användes specifikt i förintelsens folkdöd, och hur det går att förstå ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv. Mest känt är Hannah Arendt (1951, 1963), som berör frågan i verk som har bredare syften än att studera byråkratin. Bauman (1989) skriver om hur moderniteten i allmänhet, och den moderna byråkratin samt tjänstemännens roll i synnerhet var av avgörande betydelse för att kunna genomföra förintelsen. De båda tar upp viktiga tematiker för min forskningsfråga och med förintelsen som exempel påvisas definitivt relevansen hos problemet, men de gör inte några ansatser för att försöka undersöka hur tjänstemän ska agera under moraliskt acceptabla och demokratiska omständigheter. Båda dessa forskningsfält angränsar till mitt område men är snarast användbara för att avgränsa mitt problem och förtydliga dess relevans.

Inom politisk filosofi har framför allt civil olydnad, men också det närliggande begreppet samvetsvägran, diskuterats utförligt i en tradition som går tillbaka till Sokrates, Platon och Aristoteles. På senare tid har John Rawls (1971) presenterat vad han kallar ”a theory of civil disobedience”, som även avhandlar samvetsvägran som former för olydnad. Kimberley Brownlee (2012a, 2012b, 2013) kritiserar Rawls resonemang och utvecklar en delvis alternativ teori, vilken jag också kommer pröva som en utgångspunkt för att resonera kring mitt problem.

2.1 Insikt, autonomi och intuition

Den situation som tjänstemannen är i är speciell på det vis att tjänstemannen är en del av en större organisation, dels med överordnade tjänstemän (i de flesta fall) och dels med överordnade politiker (i samtliga fall). Man kan därmed förlägga ansvaret för konsekvenserna av handlingarna på flera andra personer än den enskilde tjänstemannen. Därför krävs det också specifika kriterier för att man överhuvudtaget ska kunna värdera en tjänstemans agerande etiskt (Lundquist 1988:143ff).

Kriterierna en sammanfattas av Lundquist (1988:143) som:

- ”(1) *Insiktskravet*: Att aktören *förstår* vad som är gott och ont, rätt och orätt.
- (2) *Autonomikravet*: Att aktören *kan* göra vad som är gott och rätt och undvika att göra vad som är ont och orätt.”

Det första kravet (1) avgränsar för det första vilka vi ställer moraliska krav på, med Lundquists (1983:143f.) ord ser vi ”normala, vuxna individer som moraliska aktörer [...] på exempelvis barn och mentalt sjuka ställer vi inte samma krav.” För det andra menar Lundquist (1983:143f) att detta krav också förutsätter att det finns en ”allmänt accepterad och omfattad moralisk ståndpunkt, som den insiktsfulle kan ha kännedom om” – något som han kallar *moralisk intuitivism*. Huruvida en allmän moralisk intuition finns, och i så fall vilken den är, ska jag inte fokusera mer än nödvändigt på, eftersom att det är ämne nog för en egen uppsats. Jag kommer ansluta mig till den tradition som företräds av Rawls (1971) och Daniels (1996, 2011) m fl där *reflektivt ekvilibrium* används som metod för att värdera moraliska bedömningar genom att pröva dess koherens mot just moraliska intuitioner. Därmed förutsätter jag att det åtminstone är meningsfullt att tala om dessa, och att det går att använda den moraliska intuitionen som en källa för att i mitt fall värdera principer för agerande (och de utfall som följer av dessa principer).

Kravet på autonomi kan härledas till Kants (i Mayo 1986:18ff) påstående att *bör* förutsätter *kan* – för att kunna värdera en handling i termer av gott och ont eller rätt och fel måste också aktören ha möjlighet att välja olika alternativ. I fallet med tjänstemannen är detta krav särskilt intressant, då det ofta kan finnas olika former av sanktioner, sociala eller legala, mot olydnadshandlingar. Att en tjänsteman påstår att denne ”inte har något val” stämmer dock sällan i detta kravs avseende enligt Lundquist (1988:149): ”Det tvång som byråkraten kan utsättas för från sina överordnade [är] nästan aldrig av det extrema psykologiska eller fysiska slaget.” Att en person inte väljer sina handlingsalternativ själv betyder inte att den därmed saknar förmåga att välja mellan de olika alternativ som den står inför, och därför kommer jag genom att avgränsa mig till en välfungerande demokrati, med

godtagbart skydd för grundläggande fri- och rättigheter, fortsättningsvis att förutsätta att också detta andra krav är uppfyllt. Under antagandet att båda dessa villkor är uppfyllda fungerar Lundquist teori som en avgränsande ram.

2.2 Olydnadens former

Hur den specifika form av olydnad som jag vill studera ska kategoriseras är inte helt självklart, vilket är nödvändigt för att kunna sätta problemet i relation till tidigare forskning. Det finns omfattande teori kring framför allt två begrepp i modern politisk filosofi; dels *civil olydnad* och dels *samvetsvägran*. Tjänstemäns olydnad kan eventuellt inordnas under endera eller båda kategorierna, och därmed anslutas till de diskussioner som har försiggått kring när dessa typer av olydnadshandlingar kan vara rättfärdigade. Därför kommer jag göra en grundligare läsning av begreppen så som de presenteras av Rawls (1971) och Brownlee (2012a, 2013).

Hittills i uppsatsen har jag använt begrepp som samvete, moral och etik utan att göra någon preciserad åtskillnad dem emellan. De är tre varandra närliggande begrepp som inte är lätta att särskilja från varandra i många av de för uppsatsen relevanta aspekterna. När det gäller moral och etik använder jag dem som ekvivalenta begrepp, men när det gäller samvetet ansluter jag mig till den kantianska tradition som också Rawls följer (Richardson 2014). Samvetet är för Kant en moralisk egenskap som *alla* moraliska varelser har, och som tar sig uttryck i ”feeling of pleasure or displeasure (approval or disapproval) associated with *myself*, in view of some action I am either contemplating or which I have already performed” (Wood 2009). Samvetet är på så vis synonymt med vad som ibland kallas en ”moralisk kompass”, som ger en känsla av hur man *bör* agera.

2.2.1 Civil olydnad

Begreppet civil olydnad anses ha myntats av amerikanen Henry Thoreau (1849) i hans essä med samma namn. Begreppet förekommer inte i texten, men han beskriver sitt eget beteende då han vägrar att betala skatt, eftersom att den skulle bidra till att upprätthålla slaveriet och dessutom finansiera det enligt honom orättfärdiga mexikansk-amerikanska kriget. Begreppet har utvecklats och diskuterats av många teoretiker, bland andra Mill (1859), Rawls (1971), Raz (1979) och Brownlee (2012a, 2012b, 2013). Att civil olydnad kan vara moraliskt försvarbart i vissa specifika fall är det få som emotsäger – att inte lyda en lag som är uppenbart orättvis är i många fall moraliskt försvarbart, men frågan är *under vilka omständigheter* det är moraliskt önskvärt eller till och med påbjudet.

Thoreaus definition av civil olydnad är knappast menad att vara en uttömmande filosofisk-semantisk bestämmelse av vad som är civil olydnad. En bra utgångspunkt för en diskussion om civil olydnad är John Rawls (1971:364) definition, som i sitt verk *A Theory of Justice* definierar civil

olydnad som ”a public, nonviolent, conscientious yet political act contrary to law usually done with the aim of bringing about a change in the law or policies of the government.”³ Definitionen är enligt både Rawls själv och hans kritiker mycket snäv, och har en mängd villkor för vad som ska kallas civil olydnad. Vad Rawls å andra sidan vinner på detta är att civil olydnad så gott som per definition är rättfärdigat, åtminstone så länge olydnaden är motiverad av ”serious infringements of [...] the principle of equal liberty, and blatant violations of [...] the principle of fair equality of opportunity” (1971:372).

Att civil olydnad är *offentlig* är för Rawls definierande: ”it is done in public, it is engaged in openly with fair notice; it is not covert or secretive” (1971:366). Då varken handlingen eller motiven är dolda är det fritt för alla att värdera och omvärdera sina ställningstaganden i frågan som olydnaden gäller. Brownlee (2012a:23) påpekar det kontraintuitiva, kanske till och med felaktiga, i denna del av Rawls definition. Att en olydnadshandling inte är offentlig gör den inte mindre civil – i själva verket kan det krävas att handlingen inte tillkännages offentligt innan den har utförts för att den överhuvudtaget ska vara meningsfull, vilket dock är en del av vad Rawls menar med offentlighet. Brownlee (2012a:23) kritiserar även Rawls gällande huruvida den som utför handlingen ska acceptera sitt straff eller ej. Rawls (1971:366f) menar att civil olydnad, för att falla inom vad han kallar ”fidelity to law”, måste innebära en vilja att acceptera de legala konsekvenserna av ens handlingar. Brownlee (2012a:23) poängterar att avsikten med olydnaden kan vara just att protestera mot ett visst straff, och det är inte ett rimligt nödvändigt krav för civilitet att villigt underkasta sig straff för handlingar som man anser borde vara lagliga.

Brownlee (2012a) försöker att undvika att specifikt definiera civil olydnad, och istället beskriva aspekter av den, för att försöka undvika vissa nackdelar med en definition – inte minst leder en definition till försök att misskreditera den med kritiska exempel. Men kraven som hon utvecklar med avseende på den *kommunikativa* aspekten av civil olydnad är alltså relativt höga (2012a:19ff). Kommunikationen är både retro- och prospektiv, för att dels ta avstånd från lag eller policy så som den har tillämpats, och dels för att försöka orsaka långsiktig förändring. Vissa handlingar av olydnad gentemot lagen sker med avsikten att begränsa skada som lydnad mot lagen hade orsakat, och har inte alltid som primärt mål varken att kommunicera missnöje med lagen eller att försöka orsaka långsiktig förändring. På så vis blir handlingar som intuitivt klassas som civil olydnad, som exempelvis den svenska asylrättsrörelsens blockader för att hindra verkställandet av

³ Värt att notera är att Rawls definition är tänkt att gälla för ett samhälle som är ”nearly just”, som en korrigerande mekanism, en slags ventil, för minoriteter som inte (upplevt) får sina rättigheter tillgodosedda av den styrande majoriteten.

avvisningar av asylsökande inte civil olydnad varken enligt Rawls eller Brownlee.

Tjänstemäns olydnad är lätt att intuitivt kontrastera med civil olydnad, som då uppfattas som den olydnad som utförs av medborgare som agerar i egenskap av att inte vara i tjänst. Men att olydnad är *civil* har i litteraturen framför allt andra betydelser. Det engelska begreppet *civility*, som både Rawls (1971) och Brownlee (2012a) använder mycket, kan tydliggöra detta. Den vanligaste svenska översättningen av detta är *hövlighet*, vilket dock inte fångar etymologin som jag anser är viktig i sammanhanget. Därför översätter jag detta begrepp med *civilitet*, och innebörden av begreppet förtydligar Brownlee (2012a:22) med att kontrastera begreppet: ”*civility* contrasts with *depravity*, *barbarity*, *disrespect* and *rudeness*”. Vidare kommer begreppet civil ursprungligen från det latinska begreppet för medborgare, och på det viset har civil olydnad kommit att innebära sådan olydnad som en god medborgare utför. Att det engelska begreppet *civil disobedience* har översatts till *civil olydnad* kan man mot bakgrund av detta anse som olyckligt, då det i en svenskspråkig kontext blir direkt missledande, och en bättre översättning hade exempelvis kunnat vara ”hövlig olydnad” eller ”civiliserad olydnad”. Här vill jag dock inte göra avsteg från den terminologi som finns, då den gängse översättningen är *civil olydnad*, men dessa aspekter av begreppet tror jag är viktiga att beakta just för min specifika fråga om tjänstemannaolydnad. Denna olydnad kan i olika hög grad vara civil – vilket är uppseendeväckande i en svenskspråkig kontext – men detta är beroende av i hur hög grad den utförs med civilitet.

2.2.2 Samvetsvägran

På engelska finns ett antal begrepp som används bl a av Rawls (1971) och Brownlee (2012a, 2012b), omväxlande med samma betydelse, men också distinkta från varandra, som rör olydnad eller motstånd av samvetsskäl: *conscientious objection*, *conscientious refusal*, *conscientious disobedience* samt *personal objection*. Dessa begrepp är påtagligt svåröversatta då *conscientious objection* i en amerikansk kontext används för att beskriva samvetsvägrare i allmänhet men vapenvägrare i synnerhet. Brownlee (2012a) föredrar *personal objection* eftersom att hon ifrågasätter att vägran eller olydnad i kan karaktäriseras som samvetslig om den inte sker i kommunikativt syfte. Jag kommer konsekvent översätta samtliga dessa till samvetsvägran, eftersom att jag anser att begreppen innehållsligt är så gott som liktydiga.

Rawls (1971:368ff) resonemang om samvetsvägran inleds med en definition: ”*Conscientious refusal is noncompliance with a more or less direct legal injunction or administrative order.*” Detta begrepp innefattar många av de handlingar som intuitivt kategoriseras som civil olydnad – Rawls egna exempel är bland annat de tidiga kristnas vägran att delta i

kejsarkulten, pacifisters vapenvägran och Thoreaus vägran att betala skatt. Skillnaden mellan civil olydnad och samvetsvägran enligt Rawls (1971:364) koncentreras till det villkor för civil olydnad som gör gällande att det är en ”conscientious yet political act”. Med politisk menar Rawls här att handlingen motiveras med hänvisning till en gemensam uppfattning om rättvisa, oberoende av personliga övertygelser⁴ (1971:369). Samvetsvägran är då de handlingar som, i likhet med civil olydnad, är olydnad mot staten baserat på moraliska skäl, men som grundar sig i personlig övertygelse. Rawls distinktion är inte grundad i hur personer som utför olydnadshandlingar uppfattar sin övertygelse, utan som en bedömning utifrån. Här blir det tydligt att Rawls diskussion är begränsad till det ”nästan rättvisa” samhälle som styrs av de principer för rättvisa som han konstruerar. I och med den definitionen finns det ett grundläggande rättvisekoncept varpå samhällets institutioner vilar, och då är det åtminstone tydligt vad handlingar ska prövas *mot* för att avgöra huruvida det är civil olydnad eller ej. Med tanke på att samhällets rättvisekoncept inte är så urskiljbara i verkligheten blir Rawls (1971:371) uppdelning mindre användbar, vilket han själv också noterar – ”in actual situations [there is] no sharp distinction between civil disobedience and conscientious refusal”.

Brownlee (2012a:18) ställer som tidigare nämnt höga krav på civil olydnad gällande det kommunikativa ändamålet, och beskriver civil olydnad som en av flera former för kommunikativ olydnad. Ytterligare en aspekt som fokuseras är hur olydnaden görs samvetsgrant – ”*conscientiousness is an important notion that identifies a motivational difference between ordinary offending [...] and practices such as civil disobedience and personal disobedience*” (Brownlee 2012a:18). Brownlee gör mot bakgrund av detta en uppdelning mellan å ena sidan civil olydnad, och å andra sidan samvetsvägran. Denna distinktion visar stora likheter med den som Rawls gör – samvetsvägran baserar sig på uppfattad personlig övertygelse, den är inte nödvändigtvis ett brott mot lag men en olydnadshandling, och den är inte lika noga övervägd som civil olydnad. Men enligt Brownlee (2012a:28) är den viktigaste skillnaden mellan de båda handlingarna att samvetsvägran *inte är kommunikativ*. De eventuella kommunikativa aspekter som uppstår är snarare tillfälliga än direkt avsedda, och målet med kommunikationen är i så fall att staten inte bör gripa in i denna specifika domän där individer ägnar sig åt olydnad. Brownlee (2012a) gör dock inte uteslutande en deskriptiv åtskillnad mellan kommunikativ och icke-kommunikativ olydnad. Utan att explicit påstå att det ena är försvarbart och det andra inte använder hon sig dock av tydligt negativt konnoterade begrepp för att beskriva de

⁴ Här lämnar dock Rawls tidigare utrymme för att personliga övertygelser kan motivera civil olydnad samtidigt som den politiska aspekten kvarstår: ”One does not appeal to principles of personal morality or to religious doctrines, though these may coincide with and support one’s claims” (Rawls 1971:365).

icke-kommunikativa olydnadshandlingarna (exv surreptitious, clandestine), till skillnad från de kommunikativa. Huruvida detta normativa ställningstagande är rimligt eller ej i fallet med tjänstemäns olydnad ska jag återkomma till.

2.3 Tjänstemäns olydnad

I de distinktioner som görs mellan civil olydnad och samvetsvägran finns vissa poänger som kan vara användbara för att utkristallisera en analysram för hur tjänstemannaolydnad ska kategoriseras och bedömas. För både Rawls (1971) och Brownlee (2012a) är skillnaden i motiv till olydnaden avgörande, och detta kan också överföras till tjänstemäns olydnad – huruvida grunden för att anse att lagen är omoralisk är sådant som man ser som sin individuella partikulära övertygelse, eller om man hänvisar till värden som man menar är mer allmänna än så. Även Brownlees (2012a:28ff) huvudsakliga distinktion mellan kommunikativ och icke-kommunikativ olydnad kan vara användbar för att analysera olydnaden, och hennes teori har även bäring på hur olydnaden rättfärdigas, vilket jag återkommer till i följande avsnitt.

Dessa teorier om civil olydnad och samvetsvägran som jag har gått igenom är mycket lika varandra i sin disposition och konstruktion. De utgör försök att definiera och avgränsa praktiker, för att sedan också specificera på vilka grunder de kan anses vara rättfärdigade. Rättfärdigandet av olydnadshandlingarna tar sig dock aldrig uttryck i ett argumenterande för eller emot olydnad i definierade situationer, och inga sådana ställningstaganden förekommer heller. Tvärtom är de, som Rawls (1971:364) inleder sin diskussion med att konstatera, begränsade till att utgöra grundläggande perspektiv: ”We should not expect too much of a theory of civil disobedience, even one framed for special circumstances. Precise principles that straightway decide actual cases are clearly out of the question. Instead, a useful theory defines a perspective within which the problem of civil disobedience can be approached.” Det är givetvis svårt att formulera principer som är helt allmängiltiga och tillämpliga på alla tänkbara fall, men min målsättning är att åtminstone kunna säga något av substantiellt värde om när tjänstemäns olydnad kan vara moraliskt rättfärdigad, även i faktiska situationer.

2.4 Rättfärdigandet av och rätten till olydnad

För att avsluta den teoretiska bakgrundsbeskrivningen ska jag överskådligt sammanfatta hur tidigare forskning har förhållit sig till frågan om när olydnad kan vara rättfärdigad (*justification*). Att rättfärdiga en princip är inte att uttrycka sin personliga åsikt om huruvida man gillar den eller ej, och är inte baserat på tendentiösa argument (Duus-Otterström 2007:9). En rättfärdigad handling eller princip är en sådan som man har lyckats visa förtjänar stöd, genom att ha demonstrerat ”its value in a rational and

impartial way” (Bird 2006:13). Detta går att relatera till Rawls (1971:364) koncept om ”the political” som har behandlats tidigare, om att enbart vädja till ”the sense of justice of the community” i rättfärdigandet av ens handlingar, och inte ens partikulära övertygelser (Rawls 1971:372). Hur sådana gränsdragningar kan göras i praktiken är inte helt självklart, eftersom att individer sällan gör en sådan strikt uppdelning i självuppfattningen av ens åskådningar, men det är en användbar princip för att kritiskt granska ens egna och andras resonemang om rättfärdigande.

När det gäller rättfärdigandet av olydnad mot lagen görs oftast vissa antaganden. Rawls (1971) antar att samhället är ”nearly just”, vilket bland annat innebär att det är en demokrati som respekterar medborgerliga rättigheter, men där ändå orättvisor kan uppstå tillfälligt. Inte minst är Rawls öppen för att minoriteter kan behandlas orättvist och diskrimineras i det samhälle som han utgår från. Även Brownlee (2012a, 2013) gör liknande antaganden, att samhället är ”[a] reasonably just, liberal society”, och som tidigare nämnt gör även jag ett liknande antagande. Att olydnad skulle vara rättfärdigat i ett odemokratiskt illiberalt samhälle som ständigt inskränker grundläggande fri- och rättigheter är knappast kontroversiellt, och inte heller föremål för uppsatsens diskussion.

2.4.1 Rättfärdigande enligt Rawls

Rawls (1971:372) första kriterium (1) för att *civil olydnad* ska vara rättfärdigad är att olydnaden sker på grund av ”instances of clear and substantial injustice.” Detta har att göra med vilken anledning man har till att ägna sig åt olydnad, och Rawls menar att rättfärdigade anledningar till civil olydnad i princip uteslutande är baserat på kränkningar av principen om jämlik frihet⁵. Det andra kriteriet handlar om handlingens illegalitet. Med tanke på antagandet att samhället är hyfsat rättvist kan man också vidare påstå att det finns en plikt *prima facie* att följa lagen, som är ett uttryck för folkviljan (Brownlee 2013). Av detta följer också Rawls andra kriterium, (2) att den som är missnöjd med ett politiskt faktum har en plikt att först använda de legala politiska till buds stående medlen innan man eventuellt ägnar sig åt olydnad, för att den ska vara rättfärdigad. Innebörden av detta är dock omdiskuterad – de legala politiska kanalerna kan vara tillgängliga i olika hög grad även om samhället är relativt rättvist, och i ett samhälle med yttrandefrihet kan man protestera hur länge som helst utan att nödvändigtvis nå någon effekt. Rawls (1971:373) förtydligar sitt resonemang om detta: ”if past [legal] actions have shown the majority immovable or apathetic, further attempts may reasonably be thought fruitless, and a second condition for justified civil disobedience is met.” Att

⁵ Formuleras exempelvis av Spencer (1851) som att ”every man may claim the fullest liberty to exercise his faculties compatible with the possession of like liberty to every other man.”

dessa två kriterier är uppfyllda räcker enligt Rawls ofta till för att civil olydnad ska vara rättfärdig, men i vissa fall kan även ett tredje villkor (3) krävas – om flera (minoritets-)grupper samtidigt har rätt till civil olydnad kan det krävas koordinering dem emellan för att olydnaden inte ska leda till ”a breakdown in the respect for law and the constitution” (Rawls 1971:374). Detta är, som Rawls också påpekar, ett specialfall som han ändå ägnar ett relativt långt resonemang åt. Det pekar på att Rawls tar hänsyn till konsekvenserna av civil olydnad när det kommer till rättfärdigandet av den, även om han inte stipulerar exempelvis att konsekvenserna av olydnad måste bli de önskade för att civil olydnad ska vara rättfärdigad. Här gör dock Rawls en distinktion som i själva resonemanget är otydlig: Så länge dessa tre villkor är uppfyllda menar Rawls (1971:376) att man har *rätt* till att utföra civil olydnad, men det är inte nödvändigtvis *förståndigt* eller *mest lämpligt*. För att civil olydnad ska vara rättfärdigad enligt Rawls är det nödvändigt att dessa tre kriterier är uppfyllda, och ibland – men inte alltid – tillräckligt.

När det gäller rättfärdigandet av samvetsvägran begränsar sig Rawls (1971:377ff) i princip uteslutande till vapenvägran, eller mer precist vägran att delta i ett krig. Så länge personens motiv till att vägra delta i kriget är grundat på samvetliga, rimliga avvägningar och denne upplever att kriget kränker principer om rättvisa är den typen av olydnad rättfärdigad. Men Rawls (1971:370) utvecklar även ett resonemang i sin definition av samvetsvägran som har bäring på rättfärdigandet. Samvetsvägran som grundas på personliga eller religiösa övertygelser kan även rikta sig *mot* sådant som kan krävas av andra principer för politisk rättvisa. Ett vanligt förekommande exempel är sjukvårdspersonal som inte vill utföra aborter, även om detta kan begränsa tillgången till reproduktiv hälsa för vissa men inte andra. Rawls (1971:370) påstår att ”There is a temptation to say that the law must always respect the dictates of conscience, but this cannot be right [...] it must certainly forbid religious practices such as human sacrifice, to take an extreme case.” Rawls påstående pekar alltså på att det kan finnas situationer då samvetsvägran kan vara rättfärdig, då det inte kränker ”[the] principles of political justice”, utan istället i någon mån fungerar för att skydda dessa principer. Frågan om *i vilka fall* detta faktiskt kan vara rättfärdig uttalar sig dock inte Rawls om.

2.4.2 Rättfärdigande enligt Brownlee

Brownlee (2013) menar att en analys av huruvida olydnadshandlingar är rättfärdigade eller inte måste ta hänsyn till både den specifika handlingen med dess konsekvenser och *motiven* till *varför* personen utför handlingen. Det är en uppdelning som man kan skönja även i Rawls diskussion om rättfärdigandet – (1) handlar om motiv, (2) och (3) om tillvägagångssätt – men hos Brownlee är detta den huvudsakliga distinktionen. Uppdelningen är

mellan för det första tillvägagångssätt (*mode of action*) och för det andra handlingsmotiv (*motivation for action*).

2.4.2.1 Tillvägagångssätt

Ett skäl till att åtminstone inte avfärda olydnadens eventuella moraliska meriter på grund av att det är ett lagbrott är att en handlingens legalitet inte har avgörande inverkan på dess moraliska status (Brownlee 2013). Det finns många exempel på handlingar som inte är moraliskt klandervärda men ändå olagliga och ännu fler på sådana som *är* moraliskt klandervärda men likväl lagliga. Brownlee (2013) ansluter sig också till synen att man i ett demokratiskt samhälle har en plikt *prima facie* att lyda lagen, och framför allt att uttömma alla möjligheter till protest med legala medel innan man *rättfärdigat* kan ägna sig åt olydnad genom lagbrott.

Nästa fråga i fokus är huruvida olydnadshandlingen är rättfärdigad bara om den uppnår de positiva konsekvenser som är målsättningen. Om civil olydnad utgör ett hot mot samhället är argumentet att det då krävs en hög sannolikhet för att det ska lyckas för att det ska vara rättfärdigat. Det påstådda hot mot samhället som olydnadshandlingar utgör grundar sig på empiriska argument, vars hållbarhet Brownlee (2013) ifrågasätter. Vad gäller konsekvenser och rättfärdigande i övrigt menar hon dessutom att olydnad kan vara *som mest rättfärdigat* när en situation verkar helt hopplös och myndigheter inte har tagit hänsyn till kommunikation med konventionella metoder. Dels som en rent kommunikativ åtgärd, dels i vissa fall också för att hindra den skada som man anser kommer att ske om man inte bryter mot lagen genom olydnad.

Vidare diskuterar Brownlee (2013) två aspekter av *hur* olydnaden utförs som kan ha inverkan på huruvida den är rättfärdigad eller ej. Den första rör användandet av våld i olydnadshandlingarna. En vanlig uppfattning är att olydnad för att överhuvudtaget kunna vara rättfärdigad *måste* vara icke-våldslig. Ibland kan dock de missförhållanden som protesteras mot, eller andra förvännande omständigheter, vara så allvarliga att det kan krävas våld för att effektivt motarbeta dem. Här kan man dock ifrågasätta Brownlees (2013) utgångspunkter, då ett samhälle där grundläggande rättigheter inte respekteras inte heller är en fullvärdig demokrati, och då är olydnadshandlingarna som tidigare nämnt betydligt mindre problematiska. En annan invändning mot att icke-våld är nödvändigt för rättfärdigad olydnad är att den icke-våldsliga olydnadshandlingen mycket väl kan få likartade eller värre konsekvenser än den våldsliga (Raz 1979:267). Den andra aspekten av hur olydnaden utförs rör huruvida det är någon skillnad på *direkt* och *indirekt* olydnad när det kommer till rättfärdigandet av den. Olydnadshandlingar är intuitivt mer rättfärdigade ju direktare de är, eftersom att direkt olydnad riktar sig mot det specifika missförhållande som protesteras mot. Ibland är dock direkt olydnad omoralisk att utföra på grund

av oavsiktliga sidoeffekter, och då påstår Brownlee (2013) att ”When direct disobedience would fail to treat others with respect [...] indirect disobedience has a greater claim to justification.” Det kan också vara så gott som omöjligt att ägna sig åt direkt olydnad, och då kan indirekt olydnad vara rättfärdigad, men endast i den mån det fungerar som kommunikation för protest mot det missförhållande som åsyftas.

2.4.2.2 Handlingsmotiv

För att en olydnadshandling ska vara rättfärdigad menar Brownlee (2013) att det är nödvändigt, men inte tillräckligt, att de kriterier som gäller för tillvägagångssättet är uppfyllda – man måste också beakta de motiv som finns för olydnadshandlingen. Den protesterande kan vara övertygad om att den har rätt i att de rådande omständigheterna är orättvisa och att olydnaden är moraliskt försvarbar, men kan ha missuppfattat fakta eller ha svagt grundade övertygelser. Att dessa båda kriterier – faktan är rätt uppfattad, och övertygelsen är grundad på en rimlig rättviseuppfattning – är uppfyllda är enligt Brownlee (2013) nödvändigt för att olydnadshandlingar ska kunna vara rättfärdigade, men det finns vidare två saker att ta hänsyn till. Det första rör anledningen för den enskilde personen att delta i olydnaden. Ett exempel är när en politiker ägnar sig åt olydnad för en legitim sak, som lika rättigheter för minoriteter, endast av anledningen att den vill bli omvald. Detta utgör inte rättfärdigad olydnad enligt Brownlee (2013), utan det krävs att man agerar baserat på ”good reasons [... i. e.] her sense of injustice for the ill-treatment of black Americans or her respect for the dignity of persons or her appreciation that real equality of rights best serves the interests of all American people.” Det andra att ta hänsyn till är att *alla* olydnadshandlingar inte är rättfärdigade bara för att *olydnad* i sig är rättfärdigat – rättfärdigandet för olydnadshandlingar grundar sig i att det också är det mest *lämpliga* sättet att agera (Brownlee 2013). Lämpligheten grundar sig i kontextuella faktorer som hur andra deltagare agerar, det politiska klimatet etc.

Om dessa kriterier är uppfyllda menar Brownlee att man kan tala om att olydnaden är moraliskt rättfärdigad. Med dessa kriterier kan dessutom handlingarna definitionsmässigt karaktäriseras som *civil olydnad*. Som tidigare nämnt understryker Brownlee (2012a, 2013) de *kommunikativa* kvaliteterna i olydnadshandlingar. För att kommunicera sin protest mot orättvisor i ett samhälle menar Brownlee avslutningsvis att om alla dessa kriterier är uppfyllda kan man tala inte bara om en moraliskt rättfärdigad olydnad, utan om en moralisk *plikt* att inte lyda lagen.

2.4.3 Rätten till olydnad

Den specifika fråga som ligger för handen, om när tjänstemäns olydnad är rättfärdigad, kan också förstås ur ett rättighetsperspektiv. Frågan om när tjänstemän har *rättigheten* att inte lyda lag och när det är *rättfärdigat* att inte lyda lag är överlappande men inte exakt desamma.

Huruvida en rättighet till olydnad finns är omdiskuterat i litteraturen, inte minst frågan om de eventuella rättigheterna till civil olydnad och samvetsvägran är skilda åt (Brownlee 2012b). Argumentet för att praktikerna ska prövas var för sig mot olika moraliska rättigheter är att de skiljer sig åt för mycket för att kunna härledas ur samma rättighet. Detta menar jag är ett relativt svagt argument med tanke på de överlappande definitioner som görs av civil olydnad och samvetsvägran. Brownlee (2012b:17) menar att det inte finns skäl nog att behandla praktikerna var för sig när det kommer till moraliska rättigheter: ”in the debate about moral rights [...] these practices are most fruitfully considered in relation to a single proposed right to conscientious disobedience.” Det starkaste skälet till att det skulle finnas en rättighet till samvetslig olydnad, ett brett begrepp som innefattar all olydnad baserad på samvetsliga skäl, är samhällets plikt att hedra mänsklig värdighet (Brownlee 2012b:17f). Respekten för en människas ärliga och djupa övertygelse om att viktiga värden kränks om man handlar i enlighet med lagen ger personen en rättighet att handla efter sitt samvete. Brownlee (2012b:19) menar dock att denna rättighets villkor att övertygelsen är uppriktig ger större stöd åt civil olydnad än samvetsvägran – den som utför olydnadshandlingar utan att ha avsikten att dölja dem kommer också ställas till svars för vad de gör, och det är ett tecken på att deras övertygelse är just uppriktig. Rawls gör som tidigare nämnt inte samma uppdelning mellan rättfärdigande och rättighet till olydnadshandlingar, utan menar snarare att den rättfärdigade olydnaden också är den som man har rätt till. Brownlees (2012b) argumentation för en rätt till olydnad är i min mening lämplig att applicera på tjänstemannens situation. Tjänstemannen är fri att välja mellan olika handlingsalternativ, och ofta innebär något eller några av dessa alternativ civil olydnad, samvetsvägran eller bådadera. Att tjänstemannen har en rätt att agera i enlighet med sin övertygelse är att just respektera personens mänsklighet, då personen åtminstone är ansvarig för sina handlingar inför sig själv. Att en rättighet finns till att agera efter sitt samvete innebär dock inte att personen är befriad från ansvar och i förlängningen risken för (legala) sanktioner. Det kan tvärtom ses som en förutsättning för rätten till handlingsfriheten – att villigt acceptera de konsekvenser som handlingen medför.

3 Metod

För att kunna gå vidare utifrån den teoretiska bakgrunden som jag ovan har gått igenom behöver jag på något vis kunna analysera vilka av flera konkurrerande principer som löser det beskrivna problemet bäst. Man kan tänka sig ett flertal olika principer och villkor för när tjänstemän bör utföra handlingar av olydnad av samvetskäl, och det går inte att konsekvent jämföra dem utan att ha en sammanhängande metodik. Jag kommer att

använda mig av metoden *reflektivt ekvilibrium* så som den presenteras av Norman Daniels (2011).

3.1 Reflektivt ekvilibrium

För att moraliskt värdera handlingsalternativ i en situation eller göra en bedömning i en omstridd fråga prövar man ofta att undersöka vilket alternativ som stämmer bäst överens med dels ens bedömningar i liknande fall, och dels med ens grundläggande övertygelser och moraliska uppfattningar. Detta är vad metoden reflektivt ekvilibrium egentligen går ut på, och följaktligen är det en metod för moraliskt *rättfärdigande* (Daniels 2011). Det är en deliberativ process som beskrivs, där slutpunkten är ett *ekvilibrium*, en jämviktspunkt, där största möjliga koherens har uppnåtts mellan de olika moraliska principer som vägleder ens agerande och ens enskilda slutledningar (som utgör instanser av principerna) (Prawitz 2014). För att ett reflektivt ekvilibrium ska kunna sägas vara uppnått måste man enligt Daniels (2011) ha nått ”an acceptable coherence among [beliefs]”. Det räcker dock inte att de föreställningar som man håller sig med inte motsäger varandra direkt, utan också att de faktiskt stöder varandra och ger bästa möjliga förklaring till varandra. Det optimala ekvilibriet nås då när bedömningarna, principerna och teorierna sammantaget inger sådan trovärdighet att man inte är benägen (att det inte finns något *behov* av) att vidare revidera någon av dem.

En kontrast gentemot vissa andra metoder för moraliskt rättfärdigande är att reflektivt ekvilibrium inte bygger på att vissa moraliska principer är a prioriskt sanna eller grundläggande och allmängiltiga (Daniels 2011). I och med att man förväntas arbeta med samtliga moraliska principer, värderingar och ställningstaganden och revidera dem tills bästa möjliga ekvilibrium uppnås är inga principer heller orörliga. Detta är en fördel för metoden eftersom att man inte behöver definiera och försvara denna typ av moraliska sanningar. Denna styrka är dock också en av de punkter där mest kritik har riktats mot reflektivt ekvilibrium. Att samtliga moraliska intuitioner initialt prövas är att tillskriva dem ett eventuellt rättfärdigande värde, även om det inte finns någon anledning till att de skulle vara trovärdiga (Daniels 2011). Detta kritiserar framför allt av utilitarister som menar att dessa intuitioner mer eller mindre bara är slumpmässiga resultat av kulturell kontext och historia, och för rättfärdigandet av moraliska principer ska hänsyn tas endast till logik och fakta. Ett rimligt svar på denna kritik är att *samtliga* metoder lider av detta problem med inflytande från kultur och historia, och för reflektivt ekvilibrium finns åtminstone inte hindret att man förment ägnar sig åt objektivt rättfärdigande som mycket väl kan anses vara omöjligt (Daniels 2011). Kring metoden pågår det fortfarande en livlig akademisk debatt, och jag kan inte redogöra för alla de kritiker som förs fram mot

metoden här, men som tidigare nämnt tror jag att den är användbar för att angripa det problem som jag har beskrivit.

3.2 Tillämpning

Problemet som reflektivt ekvilibrium ska tillämpas på är hur tjänstemän bör agera i situationer när deras samvete påbjuder ett handlingsalternativ, lagen ett annat. Ett acceptabelt ekvilibrium kan uppnås efter en process där olika principer och villkor för att agera prövas noggrant. På det viset är tillämpningen av reflektivt ekvilibrium relativt pragmatisk, då den framför allt består i att argumentera för och emot de principer som prövas. För att kritiskt granska dem använder jag mig av olika exempel för att försöka visa att vissa principer inte är hållbara, medan andra klarar av en sådan prövning. Ekvilibriet som i bästa fall uppnås är *reflektivt* i den bemärkelsen att det är resultatet av en deliberativ process där de principer som står i fokus har prövats, och metoden är närmast som en Ockhamsk rakkniv där de principer och villkor som inte går att finna stöd för - eller som inte är nödvändiga – också förkastas. Ett ekvilibrium är inte nödvändigtvis stabilt i den bemärkelsen att man upplever säkerhet i att man inte vidare bör revidera de principer man har kommit fram till, men det är en process som ger möjlighet för att kritisera dessa. I fallet med tjänstemannaolydnad kan man tänka sig att resultatet är just ett sådan mindre stabilt ekvilibrium, eftersom att problemet är svåravgränsat och motexempel kan tas upp för att ifrågasätta även de mest intuitivt rimliga principer. Här finns det givetvis utrymme för den typen av kritik som brukar riktas mot reflektivt ekvilibrium, då de principer och argumentationslinjer som jag tar upp och tillskriver olika stort värde ofrånkomligen åtminstone delvis är mina egna. I vilken mån jag lyckas med att inte låta mina egna värderingar avgöra resultatet är inte upp till mig att bedöma, men med tydlighet och transparens i analysen kan det förhoppningsvis framgå för läsaren.

4 Analys

För det första ska jag nämna något om de begränsningar som finns för de villkor för rättfärdigad olydnad som jag kommer arbeta fram. Jag vill som tidigare nämnt gå längre än Rawls (1971:364) som inte ser det som möjligt att överhuvudtaget ge vägledning i faktiska fall, men eftersom att tjänstemän finns i så många roller och ställs inför så många olika situationer går det inte att förutse vartenda fall där moral och lag kommer stå i konflikt med varandra. De exempel på fall som jag tar upp är av det mer extrema slaget dels eftersom att konflikten där ställs på sin spets och de konkurrerande värdena blir så tydliga som möjligt, och dels för att dessa situationer kräver mest av tjänstemannens etiska överväganden. De resultat som jag når fram till kommer med tanke på detta säkerligen inte vara giltiga för varenda situation man kan föreställa sig i förvaltningen, men jag tror att de kan ha

relevans för den generella konflikt mellan lag och moral som kan uppstå i flera olika former i förvaltningen.

4.1 Förutsättningar och antaganden

Flera antaganden har nämnts tidigare i uppsatsen, och de ligger till grund för den analys som kommer att göras. Det samhälle som förvaltningen och tjänstemannen befinner sig i är en liberal representativ demokrati. Detta innebär att förvaltningen befinner sig i relation till folkvalda politiker så som i Figur 1, där folkviljans förverkligande är den överordnade principen för maktutövande undantaget att vissa fri- och rättigheter inte får kränkas. Målet med de avgränsningar som jag gör är att specificera problemet till att gälla för demokratiska samhällen av idag, och principerna ska följaktligen ha relevans just för denna kontext. De villkor som Lundquist (1989) ställer upp antas vara åtminstone självupplevt uppfyllda, tjänstemannen har förmåga till moralisk insikt (dvs ett samvete) och autonomi att välja mellan olika alternativ. Det förra innebär att tjänstemännen kan urskilja principer för vad som är rätt och fel, och här finns utrymme för att kritisera deras föreställningar om detta beroende på hur de ser ut. Det senare innebär att tjänstemännen har *de facto* möjlighet att välja mellan olika alternativ, oavsett hur situationen *de jure* ser ut – att man utsätts för sanktioner om man väljer något alternativ utöver det som lagen påbjuder innebär inte att man är *tvungen* att agera i enlighet med lagen.

4.2 Principer för agerande

I en situation där en tjänsteman är påbjuden av lagen att agera på ett visst sätt, men där dennes samvete ger upplevt tvingande moraliska skäl att agera på ett annat sätt, finns det en värdekonflikt att ta på allvar. Det finns principer som talar för att tjänstemannen bör följa lagen, inte minst på grund av den funktion som förvaltningen fyller i en demokratisk stat – förverkligandet av folkviljan genom verkställandet av politiska beslut. Å andra sidan finns det skäl för att låta tjänstemannen åtnjuta den handlingsfrihet som ofta nämns som en mänsklig rättighet, att få agera i enlighet med sitt samvete. Skälen till att dessa båda principer är värdefulla, men att den ena inte alltid övertrumfar den andra, framgår förhoppningsvis i den analys av principer för agerande som följer.

4.2.1 Extremprinciper

För att inleda analysen av principer för agerande ska jag beskriva de principer som kan betraktas som extremerna i sammanhanget. Den första principen skulle då vara att *tjänstemän alltid bör följa lagen*. Detta som kan beskrivas som weberiansk etisk neutralitet bygger på en idé om att förvaltningen ska fungera som en maskin som verkställer politiska beslut (Weber 1917). Kan en tjänsteman avkrävas att agera i enlighet med vilket politiskt beslut som helst? I och med att förvaltningen inte fungerar som i idealiserade modeller, där politiker fattar beslut som lätt går att tolka och är

avsedda för varenda uppkommande situation, kan en tjänsteman även när beslut är fattade i all välmening ställas inför ett ohållbart påbud. I uppsatsens inledande exempel framgår detta med önskvärd tydlighet – ett politiskt beslut har fattats om att en person ska avvisas på grund av att denne inte anses ha tillräckligt starka skäl för att få uppehållstillstånd, men tjänstemannen är övertygad om att agerande i enlighet med detta skulle få ödesdiga konsekvenser samt att olydnad är den enda möjliga utvägen för att hindra detta. Oavsett på vilket vis det har brustit i tidigare led, eller om intentionen faktiskt *är* att sända den här personen till sin död, anser jag att det är orimligt att kräva att tjänstemannen agerar i enlighet med lagen. För det första har tjänstemannen en rättighet att agera i enlighet med sitt samvete, vilket dock inte innebär att tjänstemannen nödvändigtvis har rätt att *alltid* bryta mot lagen när samvetet säger emot, vilket jag återkommer till i nästa stycke. En anledning för att tjänstemannen åtminstone i vissa fall bör agera i enlighet med sitt samvete är som beskrivet ovan, då politiska beslut är felaktigt fattade eller leder till omoraliska konsekvenser – samvetslig olydnad är då en sista utväg för att förhindra detta. En tjänsteman som befinner sig i en dylik komplicerad situation med beskrivna värdekonflikt behöver sannolikt också dagligen göra etiska värderingar i sitt arbete. Alternativet, att tjänstemannen inte ägnar sig åt moralisk deliberation, innebär att personen inte skulle värdera beslutsfattandet etiskt överhuvudtaget. Detta är knappast lämpligt i en förvaltning där en tjänsteman förväntas ta ansvar för att verkställa beslut så gott denne kan, då en etisk dimension ofrånkomligen är aktuell i många fall av offentlig verksamhet. Samvetslig olydnad i förvaltningen kan fylla en viktig samhällsrelaterad funktion, då tjänstemannen upplever att lagen leder till moraliskt ohållbara resultat, vilka genom tjänstemannens agerande både kan hindras och eventuellt klargöras för allmänheten.

Den andra extrempincipen är att *tjänstemän alltid bör följa sitt samvete*, och den principen leder enligt min mening också till implausibla konsekvenser. En sådan princip är orimlig för det första på grund av att det skulle förhindra all politisk styrning som står i konflikt med en enskild tjänstemans övertygelse, och hota rättsstatens fundament genom att utfall i förvaltningen skulle bli godtyckliga – lika fall skulle inte behandlas lika, utan vara beroende av de enskilda tjänstemännens uppfattningar. Detta anser jag är det starkaste skälet till att denna andra princip är orimlig, då det skulle hota det demokratiska maktutövandet genom att tjänstemäns obstruktioner skulle lamslå förvaltningen och göra förvaltningsbeslut helt oförutsägbara. För det andra är tjänstemannen i en yrkesroll som denne har valt själv att befinna sig i, och därför är också rätten att av samvetskäl vägra att utföra arbetsuppgifter begränsad. För att återvända till det tidigare exemplet kan en handläggare på migrationsverket inte av samvetsliga skäl neka till att överhuvudtaget avvisa någon, då detta är en oundviklig del av arbetet. Det

finns här en skillnad som jag anser är viktig, mellan att anse att en lag i sig är omoralisk, eller att dess påbud leder till omoraliska konsekvenser i ett specifikt fall. Det är den senare formen av misstycke, och olydnad grundad på detta, som jag åsyftar i analysen. Om man exempelvis anser att avvisningar alltid är omoraliskt bör man för det första inte söka jobb som handläggare på migrationsverket, och för det andra söka andra former för protesterande än tjänstemannaolydnad för att uttrycka sitt misstycke. Här kan man invända att den starka samvetsliga övertygelsen om missförhållanden gör det mer rimligt att ”infiltrera” den verksamhet som hela tiden producerar sådana resultat. Jag menar dock att detta inte är ett moraliskt försvarbart agerande i en liberal demokrati, eftersom att många andra former för politiskt deltagande – som inte bygger på att man infiltrerar och obstruerar förvaltningen – är allmänt tillgängliga.

Med den beskrivningen av varför extremprinciperna leder till ohållbara konsekvenser vill jag gå vidare till att analysera andra principer som enligt mig ger mer rimliga utfall. De skäl som jag har beskrivit ovan leder till slutsatsen att tjänstemän i vissa fall bör agera i enlighet med sitt samvete även när det innebär ett lagbrott, och i andra fall lyda lagen även om de av samvetsliga skäl misstycker. Jag vill vidare hävda att tjänstemän har en moralisk plikt att som regel, *prima facie*, följa lagens påbud. Detta innebär att plikten gäller som grundregel, så länge inte andra överväganden trumfar den. Som tidigare nämnt finns det goda skäl att anta en sådan plikt för medborgare generellt i ett demokratiskt samhälle, men för tjänstemän i synnerhet. Dels för att de som beskrivet är i en självvald situation där de förväntas följa de lagar som ger påbud om hur de ska agera, och dels är de i yrkesutövandet en del av det politiska verkställandet, och att de lyder lag är därför av särskild vikt. Själva problemet kan då koncentreras till frågan om *vilka* villkor som ska vara uppfyllda för att undantaget ska gälla – att tjänstemannen *bör* bryta mot lagen.

4.2.2 Motiv

När en tjänsteman överväger att bryta mot lagen av samvetsskäl är *motivet* onekligen relevant för att bedöma om olydnaden är moraliskt rättfärdigad eller ej. De beskrivningar som både Rawls (1971) och Brownlee (2013) gör är i huvudsak baserade på ett ”utifrånperspektiv”, där motivet kan bedömas efter kvaliteter som huruvida eventuella empiriska grunder varpå olydnaden motiveras är riktiga. Min analys å andra sidan fokuserar på hur tjänstemannen bör agera, med det begränsade perspektiv som denne kan förväntas ha. I exemplet med tjänstemannen på migrationsverket är det intressanta i min analys då vad tjänstemannen *bedömer* kommer att hända om denne väljer vissa handlingsalternativ, även om denne av någon anledning har missförstått situationen, och vilka motiv denne har till att agera på olika sätt – inte vad som faktiskt sker när tjänstemannen agerar på

olika vis, eftersom att syftet är att kunna komma fram till principer som ger vägledning för faktiska fall.

Motivet för att bryta mot lagen måste för det första vara *samvetsligt*, vilket innebär att det grundar sig på en moralisk princip som tjänstemannen håller för sann och giltig i fler fall än just det beaktade, och som leder till ett upplevt trängande *behov* av att bryta mot lagen. Motsatsen till detta är att olydnaden skulle vara godtycklig och baserad på tjänstemannens intressen i just det partikulära fallet. Skälet till att jag anser att detta är ett nödvändigt villkor är att den samvetsliga aspekten visar att tjänstemannen anser att ett viktigt moraliskt *värde* kommer kränkas om denne lyder lagen. I exemplet med tjänstemannen på migrationsverket är det nödvändigt för att olydnaden ska kunna vara rättfärdigad att denne bryter mot lagen baserat på exempelvis en princip om att oskyldiga människor inte ska dödas, till skillnad från om tjänstemannen bryter mot lagen för att vinna den avvisningshotades gunst. Här framgår det också att ett egenintresse *kan* utgöra ett samvetsligt motiv för olydnad, men bara om det beror på en princip som man också är beredd att tillämpa på andra – exempelvis kan en tjänsteman låta bli att lyda ett påbud som skulle utsätta denne för en olägenhet endast om man också är beredd att inte lyda påbud som skulle ge samma konsekvenser för någon annan.

En samvetslig olydnad grundar sig som sagt på att man anser att ett viktigt moraliskt värde är hotat. Den intressanta frågan vidare blir då *vilka* värden som är legitima att ha som motiv för att olydnaden ska vara rättfärdigad. Exempelvis försöker Rawls (1971) lösa detta problem genom att påstå att de olydnadshandlingar som är motiverade av värden som är *politiska*, dvs samhällets grundläggande värden varpå dess konstitution vilar, är rättfärdigade. Detta kan vara en rimlig lösning i det samhälle som Rawls utgår från, som är ”nearly just”, och har även viss bäring på den analys som jag gör, som är tänkt att gälla i en liberal demokrati. Huruvida det värde som motiverar tjänstemannens olydnad är ett ”politiskt” eller ”personligt” värde är dock som nämnt inte direkt möjligt att göra för tjänstemannen själv, eftersom att sådana gränsdragningar sällan existerar i ens självuppfattning. Därför menar jag att den mest rimliga utvägen för vilka motiv som är legitima för moraliskt rättfärdigad olydnad är att tjänstemannen *själv* uppfattar det som att *ett okränkbart moraliskt värde hotas*. Detta villkor har vissa fördelar, eftersom att en definition av godtagbara moraliska värden att hänvisa till inte krävs, vilket jag inte heller tror låter sig göras. Däremot är detta också till dess nackdel, då tjänstemannen kan ha orimliga uppfattningar om vad okränkbara moraliska värden är. Hur det ändå kan vara ett tillräckligt motiv att tjänstemannen själv uppfattar detta ska jag återkomma till när det kommer till *öppenheten*, men först krävs det några ytterligare villkor för motivet till olydnaden. Det första villkoret är att

tjänstemannens övertygelse är *stark*. Anledningen till detta är att det är så pass mycket som står på spel – ett lagbrott från tjänstemannen innebär ju en obstruktion av folkvalda politikerns beslut. Ett andra, mer kontroversiellt villkor, är att tjänstemannens bör vara övertygad om att det moraliska värde som hotas är *intersubjektivt*, dvs att andra personer i samma situation hade tillskrivit det liknande värde. Att motivet uppfattas som intersubjektivt innebär inte att tjänstemannen är *säker* på att andra hade agerat på samma sätt, men eftersom att tjänstemannen i sin roll i princip ska vara ersättningsbar av någon annan med samma färdigheter menar jag att detta är ett nödvändigt villkor för att olydnaden ska vara rättfärdigad. Alternativet till detta hade varit att påstå att moraliskt rättfärdigad olydnad kan vara baserad även på till exempel en religiös uppenbarelse som tjänstemannen är medveten om att andra inte delar. Detta lämnar precis som icke-samvetslig olydnad så stort utrymme för godtycke att olydnaden enligt mig inte kan anses vara moraliskt rättfärdigad, även om man givetvis kan invända att ens partikulära övertygelse för en själv kan ha samma eller större värde som en uppfattning om en moralisk princip.

En risk med nämnda villkor är att tjänstemannens motiv kan ha felaktiga grunder men ändå uppfylla villkoren. När det gäller exemplet med tjänstemannen på migrationsverket kan detta vara fallet, att tjänstemannen har missförstått de konsekvenser som agerandet i enlighet med lagen skulle få. Detta går dock knappast att gardera sig mot, och eftersom att moraliska värden upplevs som både okränkbara och hotade är det viktigt att först och främst låta tjänstemannen agera samvetsligt, och i efterhand bedöma om det var rätt eller ej – det får så att säga bli en ”nödbroms”. Att motivet för olydnaden uppfyller dessa villkor menar jag är nödvändigt för att olydnaden ska vara rättfärdigad, men det är inte tillräckligt – därtill kommer frågor om *hur* olydnaden företas.

4.2.3 Tillvägagångssätt

En första aspekt att ta hänsyn till när det gäller tillvägagångssättet är huruvida andra medel än lagbrott för att förhindra kränkningen av viktiga moraliska värden är uttömda. En tjänsteman har som sagt *prima facie* en stark plikt att följa lagen, vilket innebär att de legala medlen måste prövas först. Dessutom kan det i många fall finnas andra medel som tjänstemannen kan ta till för att *kommunicera* sitt misstycke med hur lagen påbjuder denne att agera, exempelvis genom olika former för politiskt deltagande. En tjänsteman kan till exempel vädja till politiker eller andra överordnade tjänstemän, beroende på situationen, att ändra det beslut som ligger till grund för hur denne enligt lag eller praxis ska agera. De situationer där konflikten mellan samvete och lag uppstår är dock ofta till sin natur sådana att det sällan kommer vara möjligt att pröva andra kanaler för att uppnå det önskade resultatet. På grund av detta menar jag att ett rimligt villkor för

rättfärdigad olydnad då är att *alla övriga medel är uttömda eller otillgängliga på grund av sakens brådskande natur*.

Vidare vill jag hävda att det inte är nödvändigt att tjänstemannen är direkt öppen med olydnaden, eftersom att situationen om villkoren för motivet är uppfyllda *kräver* att tjänstemannen agerar. Att då annonsera sin mening att ägna sig åt olydnad skulle kunna leda till att olydnaden förhindras, och det värde som tjänstemannen upplever hotat faktiskt kränks. Däremot menar jag att ett ytterligare villkor för rättfärdigad olydnad är att tjänstemannen är *öppen med olydnadshandlingen, och motiven för den, i efterhand*. Om detta villkor är uppfyllt visar det att tjänstemannen har en genuin övertygelse om att det är rätt att bryta mot lagen, och är följaktligen villig att underordna sig både granskning och sanktioner, även om tjänstemannen anser att dessa är orättfärdiga. Om tjänstemannen bryter mot lagen med goda motiv, men hemlighåller sin olydnad i efterhand, menar jag att detta leder till att betvivla kvaliteten hos övertygelsen. Med tanke på att det moraliska värde som riskerar kränkas av lagens påbud är så pass viktigt att tjänstemannen är beredd att bryta mot lagen bör denne också vara öppen med handlingen och försvara den offentligt i efterhand. Ett bra skäl till detta är att det också är svårt att göra en bra värdering av ens egna motiv, och så länge tjänstemannen är redo att granskas i efterhand visar tjänstemannen att denne uppriktigt anser att den har samvetsliga skäl till att inte lyda lagen. Detta villkor skulle man kunna beskriva som ett retrospektivt kommunikativt villkor, men här vill jag understryka att jag till skillnad från Brownlee (2012a) *inte* anser att själva *syftet* med olydnaden måste vara kommunikativ för att den ska vara moraliskt rättfärdigad. Syftet med olydnaden är istället som beskrivet ett försök att skydda viktiga moraliska principer, som uppfattas ha ett intrinsiskt värde. Att kommunicera sin uppfattning om missförhållanden är också av moraliskt värde, men det är inte nödvändigt att själva olydnadshandlingen syftar till detta, då målet är att förhindra att moraliska principer kränks.

Ytterligare en relevant aspekt av olydnaden är huruvida den leder till de önskade konsekvenserna eller ej. För att principer ska kunna ge vägledning i faktiska fall kan det omöjligen krävas att man på förhand ska *veta* vilka konsekvenser olydnaden leder till, och därför kan inte heller detta vara ett rimligt villkor för tillvägagångssättet. Tjänstemannen kan dock göra en *bedömning* av utsikterna att olydnaden lyckas i den bemärkelsen att den specifika värdekränkningen hindras. I exemplet med tjänstemannen på migrationsverket blir det dock tydligt att detta inte heller kan krävas som ett rimligt villkor för att olydnaden ska vara rättfärdigad, och särskilt inte om man tar i beaktande att situationen kan innebära att ännu större kränkningar av moraliska värden står på spel. Olydnadshandlingen blir då en sista utväg

för protest, och att den överhuvudtaget ger en möjlighet att förhindra detta utfall gör att den kan anses vara rättfärdigad.

Slutligen är ett vanligt villkor för att olydnad ska kunna vara rättfärdigad att den är icke-våldslig. I de situationer som tjänstemannen befinner sig i är det sällan frågan om att antingen följa lagen eller att agera i enlighet med sitt samvete och utöva våld, men man kan ändå föreställa sig sådana situationer. Exempelvis kan man tänka sig kriminalvårdaren som är helt övertygad om att en intern i själva verket är oskyldig, och måste använda våld mot andra kriminalvårdare för att agera i enlighet med sitt samvete så att internen sätts på fri fot. Detta menar jag skulle kunna vara ett exempel på när olydnad kan vara rättfärdigad *trots* att man använder sig av våld. Dock är användandet av våld mot en oskyldig tredje part i sig en handling som kräver mycket goda skäl och specifika omständigheter för att kunna vara rättfärdigad, eftersom att det i sig snarast är en handling som är orättfärdig. Här menar jag mig ha gett ett starkt skäl till att våld i *vissa* fall måste kunna vara rättfärdigat, men frågan är då *när*. Detta är en version av en klassisk etisk fråga, som handlar om huruvida det är moraliskt rättfärdigat att behandla andra människor som medel eller endast som ändamål. Hur den här frågan besvaras är ofrånkomligen åtminstone delvis beroende på grundläggande moraliska värderingar, och en konflikt kan urskiljas mellan vad som något förenklat kan kallas en konsekventialistisk etik och en pliktetik. För att vidareutveckla exemplet med kriminalvårdaren kan man tänka sig att internen är dömd till ett mycket hårt straff, t ex livstids fängelse eller dödsstraff. Om man då är övertygad om internens oskuld skulle jag hävda att det är moraliskt rättfärdigat att gripa in för att befria denne om man kan göra det med våld som är begränsat till att inte tillfoga någon annan lika stor skada som hade tillfogats internen om man *inte* grep in. Här blir den *samvetsliga* aspekten av handlingen tydlig, då man inte bör behandla olika människor olika om man agerar enligt vad man anser är en viktig moralisk princip. Därför kan en våldslig samvetslig handling vara rättfärdigad om man hindrar värre kränkningar av moraliska värden än vad själva våldet mot en tredje part utgör. I tangentens riktning skulle man kunna tänka sig att det kan vara rättfärdigat att till exempel döda en människa om man förhindrar att tusentals andra dödas. Jag vill dock hävda att det finns absoluta gränser för våldet som en tjänsteman kan utöva som del av olydnadshandlingar för att de ska kunna anses vara moraliskt rättfärdigade. Det finns ett par skäl till att anta ett sådant villkor, men de är som nämnt i hög grad beroende av grundläggande moraliska värderingar. Ur ett konsekventialistiskt perspektiv kan det finnas utrymme för att vissa sådana regler leder till bästa möjliga konsekvenser, då avsaknaden av dem utgör en oerhört stor risk för missbruk. Exempelvis kan legitimerandet av att döda en oskyldig tredje part i vissa fall leda till att det vidare blir legitimt att döda människor man finner misshagliga. Ur ett icke-konsekventialistiskt perspektiv finns det utrymme

för regler som inte är motiverade av dess konsekvenser utan av dess egenvärde. Att absoluta gränsdragningar då bör ske för rättfärdigat våld är knappast kontroversiellt att påstå, men den intressanta frågan blir då *var de* sker. Eftersom att de fall där denna fråga aktualiseras är så pass komplicerade är det inte helt lätt att göra en distinkt gränsdragning, men avlutningsvis vill jag hävda att det aldrig kan vara rättfärdigat av en tjänsteman att som del av en olydnadshandling döda en oskyldig tredje part ur något av dessa perspektiv. Ur ett konsekventialistiskt perspektiv är det för riskabelt, och ur ett icke-konsekventialistiskt är det en gräns som definitivt måste respekteras på grund av handlingens oåterkallelighet och människolivets värde.

5 Avslutning

Den beskrivning som jag har gett av rättfärdigad tjänstemannaolydnad skiljer sig i många avseenden från de respektive teorier om civil olydnad och samvetsvägran som Rawls (1971) och Brownlee (2012a, 2012b, 2013) presenterar. Den huvudsakliga anledningen till detta är att den olydnad som jag beskriver sker i ett tydligt avgränsat sammanhang, men med i praktiken oändligt många olika enskilda situationer, där jag vill kunna ge vägledning för faktiska fall. Om de villkor som jag har presenterat och försvarat i analysen är uppfyllda anser jag att en tjänsteman har goda skäl att bryta mot lagen, och den person som utför denna typ av handlingar förtjänar uppskattning av det omgivande samhället.

Att en person samvetsligt uttrycker sin avsmak inför en upplevd allvarlig orättvisa, även genom lagbrott, är att göra samhället en tjänst, och med Mills (1859) ord borde vi ”thank them for it, open our minds to listen to them, and rejoice that there is some one to do for us what we otherwise ought.” Man kan invända att den här typen av olydnadshandlingar undergräver förtroendet för och funktionen av demokratin, och att regeringsformens grundläggande regel om att den offentliga makten utövas under lagarna åsidosätts. Å andra sidan skulle jag vilja påstå att en maskinell byråkrati, som endast finns till för att verkställa de dagliga politiska besluten mycket väl kan utgöra ett *ännu* större hot mot demokratin. När bör då tjänstemän bryta mot lagen? Min uppsats är ett försök att åtminstone börja besvara den frågan, och jag har försökt sätta in den i ett teoretiskt sammanhang av generell samvetslig olydnad. Jag tror att det är viktigt att denna diskussion fortgår i ett konstitutionellt demokratiskt samhälle, då det här finns en grundläggande konflikt som egentligen också är själva kärnan av denna uppsats frågeställning: Vilka moraliska värden är så viktiga att de inte får inskränkas ens av folkviljan?

När det kommer till forskningen på området finns det en levande diskussion om samvetslig olydnad i allmänhet som har pågått under en mycket lång tid,

men här skulle jag vilja påstå att det också finns mycket kvar att göra. De teorier som har utarbetats har som beskrivet varit så strikt avgränsade till att inte bedöma om olydnad i något enskilt fall är berättigad eller ej så att de inte har haft riktig relevans för det omgivande samhället. Här tror jag att den politisk-filosofiska traditionen har mycket att bidra med till både lagstiftare och medborgare. Samvetslig olydnad när den är som bäst fungerar som ett nödrop som först uppmärksammar oss på allvarliga orättvisor, och dessutom ger en möjlighet att förhindra dem.

6 Källförteckning

- Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. New York, NY: Schocken.
- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. London: Penguin.
- Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Bird, C. (2006). *An Introduction to Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brownlee, K. (2012 (a)). *Conscience and Conviction: The Case for Civil Disobedience*. Oxford: Oxford University Press.
- Brownlee, K. (2012 (b)). Conscientious Objection and Civil Disobedience. *Warwick School of Law Research Paper* (2012/15).
- Brownlee, K. (2013). Civil Disobedience. (E. N. Zalta, Red.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition).
- Childress, J. F. (1985). Civil Disobedience, Conscientious Objection and Evasive Noncompliance: A Framework for the Analysis and Assessment of Illegal Actions in Health Care. *The Journal of Medicine and Philosophy*, 10, 63-83.
- Daniels, N. (1996). *Justice and Justification: Reflective Equilibrium in Theory and Practice*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Daniels, N. (2011). Reflective Equilibrium. (E. N. Zalta, Red.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition).
- Duus-Otterström, G. (2007). Punishment and Personal Responsibility i *Gothenburg Studies in Politics* (108) red Bo Rothstein. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Frederickson, H. G. (Red.). (1993). *Ethics and Public Administration*. New York, NY: M E Sharpe.
- Lundquist, L. (2014). Förvaltning. I *Nationalencyklopedin*. Tillgänglig: [<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/förvaltning/>]
- Lundquist, L. (1988). *Byråkratisk etik*. Lund: Studentlitteratur.
- Mayo, B. (1986). *The Philosophy of Right and Wrong: An introduction to ethical theory*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Mill, J. S. (1859). *On Liberty*
- Prawitz, D. (2014). Ekvilibrium. I *Nationalencyklopedin*. Tillgänglig:
[<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/ekvilibrum/>]
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice* (Oredigerad nyutgåva 2005).
Cambridge, Mass.: Belknap Press.
- Raz, J. (1979). *The Authority of Law: Essays on Law and Morality*. Oxford:
Clarendon Press.
- Richardson, H. S. (2014). John Rawls. I *Internet Encyclopedia of
Philosophy*. [<http://www.iep.utm.edu/rawls/> 2014-12-12]
- SFS 2011:109. *Regeringsform*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Spencer, H. (1851). *Social Statics*. London: John Chapman.
- Thoreau, H. D. (1849). *Civil Disobedience, and Other Essays*.
- Weber, M. (1917). The Meaning of Ethical Neutrality in Sociology and
Economics. I *The Methodology of the Social Sciences*. (1949)
Glencoe, Ill.: Free Press.
- Wood, A. (2009) *Kant on Conscience*, i Kantovski Sbornik. Tillgänglig
genom Stanford,
[<http://web.stanford.edu/~allenw/webpapers/KantOnConscience.pdf>]